

**„CUVINTE ȘI LUCRURI”: IN MEMORIAM N.A. URSU
(1926–2016)¹**

0.1. Mai întâi, îmi exprim recunoștința față de organizatori, pentru bunăvoința de a introduce în program evocarea unei mari personalități a lingvisticii românești contemporane, cel mai bun cunoscător al evoluției vocabularului limbii române moderne. Ne referim la cercetătorul ieșean N.A. Ursu, cunoscut de participanții la această conferință internațională mai ales ca autor, împreună cu soția sa, Despina Ursu, al monografiei consacrate împrumutului lexical în procesul modernizării limbii române literare în perioada 1760 – 1860. Este vorba, așadar, de o preocupare ce se înscrie plenar în tematica prezentei manifestări științifice: neologizarea limbii române a însemnat, în multe privințe, re-romanizarea dacoromânei, ridicarea acesteia și la exigențele comunicării științifice moderne.

0.2. Evocarea de față se produce, din păcate, după trecerea în neființă a savantului N.A. Ursu: născut la 3 august 1926, în satul Borosești – Scânteia, județul Iași, Neculai, fiul lui Alexandru Ursu, a trecut în lumea celor dreți la data de 14 mai 2016, numai cu câteva săptămâni înainte de a împlini 90 de ani. A absolvit cursurile Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” și a fost cadru didactic la catedra de limba română a acestei Facultăți, între 1950 – 1957, fiind, paralel, și cercetător științific la fostul Centru de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Filialei Iași a Academiei Române, din 1953 și până la pensionare, în 1989. Aceasta este motivația faptului că, înainte de a încerca să ilustrăm un aspect al principiului „Wörter und Sachen” pe baza prezentării originale, lexicografice, de tip „onomasiologic”, a denumirilor înnoirii în materie de știință pe terenul limbii române, vom schița câteva date biografice, dintr-o (normală) abordare preponderent subiectivă.

1. N.A. Ursu, cel care a dat contur secției de lingvistică a Centrului menționat și, practic, a condus-o mai bine de două decenii, a fost un om căruia talentul și probitatea profesională i-au înnobilit o strălucită carieră, iar cinstea și omenia i-au înfrumusețat viața de zi cu zi. Așa l-am cunoscut timp de aproape șase decenii, de la intrarea mea, în toamna lui 1958, după absolvirea Facultății de

¹ Lucrarea a fost susținută în plenul conferinței internaționale *Lexic comun / Lexic specializat: Latinitate. Romanitate. Românităte*, Galați, 14-15 octombrie 2016.

Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în echipa de cercetători de la fostul Centru de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Filialei Iași a Academiei Române. Nu pot continua fără un protest față de acoperirea, nedrept de generoasă și deformatoare a situației, și în cazul de față, a zicerii „De mortuis nil nisi bene!”. Întrucât, în cele ce urmează, nu facem o selecție, pentru a-l vorbi „de bine” pe cercetătorul Nicolae (Neculai) Ursu – „N.A. Ursu”, cum era și numit în mod curent, după semnătură. Nu că, în timp, nu ar fi existat și momente în care, eu sau colegi de-ai mei, să nu fi fost în total acord cu tot ce făcea și hotăra acesta, ca un „factotum” – mână dreaptă a prof. Gavril Istrate, „șeful” nostru oficial, în ceea ce privește orientarea activității de cercetare a novicilor și a proiectelor acestora de publicare a unor articole în revista Centrului: la început ca șef de sector, iar, apoi, între 1967 și 1970, ca director al acestei unități de cercetare, respectiv ca secretar de redacție al revistei „Studii și cercetări științifice – Filologie”. S-a dovedit însă că, mai totdeauna, el avea dreptate și că soluțiile sale erau nu numai potrivite și utile, ci și binevenite. O poate afirma autorul acestor rânduri, ca unul ce s-a bucurat, de altfel, de generoasa îndrumare și de încrederea dezinteresată a celui care l-a „promovat”, cum se spune, ca următor șef de sector și, paralel, ca secretar științific de redacție al „Studiilor...”.

Dar, mai important este faptul că lui N.A. Ursu, creditat de Iorgu Iordan, în calitate de vicepreședinte al Academiei Române (între 1958 – 1966), i se datorează faptul că tematica de cercetare a secției de lingvistică a Centrului a fost racordată la proiectele fundamentale de profil ale Academiei, prin colaborarea la *Dicționarul limbii române* (serie nouă), ca și prin asumarea realizării *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Și tot clarviziunii și implicării sale majore în ceea ce privește perspectivele de dezvoltare și afirmare pe plan național ale cercetătorilor ieșeni i se datorează inițierea și finalizarea proiectului *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*.

*

Din perioada începuturilor, îmi amintesc împrejurarea în care l-am cunoscut și pe tatăl regretatului nostru îndrumător și bun coleg. Prin anii '70, făceam anchete de probă urmărind stabilirea programului și a metodei de lucru pentru atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei, viitorul nostru proiect de cercetare. Din împrejurimile Iașilor, ne-am îndreptat atenția și asupra localității ce reprezenta locul de naștere al lui N.A. Ursu, satul Borosești, comuna Scânteia. Voiam să știm, dinainte, pe cât se putea, care este specificul graiului, cine ne poate ajuta să ne orientăm, în deplină cunoștință de cauză, în special pentru găsierea „informatorului” adecvat. „Domnul Ursu” m-a trimis la tatăl său, care m-a primit cu înțelegerea, pentru o asemenea treabă, a părintelui unui cercetător: deci, să fie un localnic priceput în muncile agricole și în ale gospodăriei, așadar potrivit

pentru a răspunde la întrebările din chestionarul nostru privind realitățile rurale, dar un om cu personalitate, care să nu se lase impresionat de contactul cu vreun „domn” de la Academie: să „vorghească ca la Borosășți”! Alexandru Ursu mi l-a recomandat pe un vecin, unul care îl ajuta, la câmp și pe lângă casă, după ce băieții lui pleaseră în lume, devenind oameni de seamă. După două zile de lucru, mulțumitor, cu respectivul, l-am plătit după tariful permis de contabilitate pentru muncitorii folosiți de colegii arheologi, pentru săpături, pe șantierul lor. „Cam mult!”, a apreciat Alexandru Ursu, pentru care banul trebuia câștigat cu sudoarea frunții!

Am avut, după prea grăbita ieșire la pensie (în 1989) a lui N.A. Ursu, privilegiul de a mă fi vizitat ori de câte ori venea și pe la alți câțiva colegi de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, cu sediul în Casa Asaki, de pe strada Codrescu. Se confesa, prietenește, asupra mersului, mai încet decât și-l dorea cu ardoare, al lucrărilor la cartea reprezentativă a carierei sale de cercetător al neologismelor limbii române. Între anii 2004 și 2011, a definitivat și a publicat, așa cum aminteam, împreună cu soția sa, Despina Ursu (23 iulie 1930 – 15 aprilie 2015), devotată și competentă colaboratoare, cercetător științific principal, și ea, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, impresionanta monografie *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860)* în patru volume, cu un total de 1770 de pagini (ținem seama de faptul că al treilea volum se prezintă în două părți, *Literele A – M*, respectiv *Literele N – Z*). Subliniem faptul că această modalitate de valorificare a fost una pusă sub semnături de autor, căci, anterior, fișierele unui imens tezaur de material, adunat și prelucrat timp de decenii, a fost, cu rară generozitate, pus la dispoziția redactorilor *Dicționarului limbii române* (serie nouă) al Academiei și a celor ce redactează *Dicționarul etimologic al limbii române* (obiectiv direct: datarea neologismelor). O colaborare recunoscută și recompensată, la încheierea realizării și tipăririi dicționarului-tezaur, prin acordarea „Meritului Cultural” în grad de „Cavaler”.

La un moment dat, din cauza stării sănătății, Domnul Ursu nu era sigur că-și va putea încheia publicarea operei. Acesta este motivul pentru care, după cum mi-a mărturisit, în primul volum, subintitulat *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, a inserat, ca exemplificări și selecții consistente din materialul ce avea să facă obiectul volumelor următoare, pentru a putea fi considerat, eventual, ca o operă întreagă (de altfel, acest prim volum nu are înscrisă pe copertă o numerotare; cifrele II și III apar abia pe coperta următoarelor volume). Pe de altă parte, titlul celui de al II-lea volum, *Repertoriu de cuvinte și forme*, proiectat, iarăși, ca o posibilă încheiere (forțată) a operei, revine în tomurile următoare, cu precizarea „Supliment”, soluție editorială ce reflectă, din partea autorului, efortul, dar și satisfacția de a-și fi putut duce la bun sfârșit publicarea rezultatelor unei munci de

jumătate de secol. Una devenită publică în 1962, prin tipărirea lucrării de pionierat *Formarea terminologiei științifice românești*, pe baza căreia avea să i se confere titlul de „doctor în filologie” și care a fost distinsă cu premiul „B.P. Hasdeu” al Academiei. De altfel, în anul 2013, N.A. Ursu avea să devină membru corespondent al Academiei Române.

Deși destul de puțin exteriorizat în relațiile cu cei din jur, din discuții provocate de apariția unor volume, ca editor, îți puteai da seama că, pentru N.A. Ursu, Alecsandri a reprezentat o preocupare de „răsfăț” bonom în contemplarea literaturii secolului al XIX-lea, pe când față de Asaki s-a manifestat responsabilitatea socială privind începuturi ale vieții culturale și ale instrucției școlare în Moldova. Desigur, tot în domeniul literaturii, Dosoftei, temă predilectă, a însemnat pasiunea pentru înțelegerea apariției marii literaturi și pentru cunoașterea și de către alții a unei valori deosebite în ceea ce privește arta cuvântului, dar și în ceea ce privește lumea cultului, a Bisericii (instituție de care era el însuși atașat și ca absolvent al Seminarului „Veniamin Costache” din Iași). În căutările din domeniul istoriei lingvisticii românești și al reconstituirii vieții culturale din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, prin editarea de gramatici și prin stabilirea paternității unor opere anonime sau eronat atribuite, filologul N.A. Ursu era deschis la confruntări/confirmări din domeniul foneticii și al morfologiei dialectale sau regionale, apelând la cunoștințele cercetătorilor graiurilor populare: pronunții, forme analogice, areologie. Și, chiar dintr-o sumară evocare cum este cea de față, nu poate lipsi citarea unor sinteze culturale ce înmănunchează, metodic și convingător, cunoștințe enciclopedice și îndrăznețe încheieri exegetice ale unui redevabil istoric al culturii române vechi și premoderne: *Contribuții la istoria literaturii române* (1997), *Contribuții la istoria culturii românești* (2002), *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea* (2003).

Dacă, în cuvintele de față imaginea marelui dispărut este frecvent reflectată prin percepții personale, lucrul ne apare ca unul firesc; acesta este nivelul normal al unei asemenea evocări: nu ne putem erija în postură de instanță superioară, dincolo de fapte și trăiri proprii. Am selectat, însă, împrejurări considerate de natură să ilustreze calități ale omului și profesionistului N.A. Ursu. O asemenea postură este și aceea că, apreciind preocupările mele privind explicarea genezei unor frazeologisme ale limbii române, îmi furniza informații și completări prețioase, uneori chiar soluții etimologice. De exemplu, pentru expresia „a bate măr”, agricultorul din copilărie și tinerețe mi-a adus o redactare (pe care o păstrez, în vederea includerii textului într-o viitoare ediție a „Dicționarului de expresii ale limbii române”). Locuțiunea verbală expresivă în discuție se referă la „baterea” fructului: la prășit, merele încă ne[coap]te erau „frăgezite” de coada sapei, pentru a sorbi lichidul dulce-acrișor rezultat!

*

Mai presus de toate, trebuie să menționăm un fapt de importanță deosebită: modest și rezervat comportamental, N.A. Ursu a fost cercetătorul care nu a cunoscut obstacole în căutarea și proclamarea adevărului științei. Ne facem datoria morală de a aminti măcar două dintre marile sale realizări ce și-au propus să clarifice situații confuze din istoria noastră literară și culturală: paternitatea lui Nicolae Bălcescu asupra *Cântării României* și demonstrația, istorică, lingvistică și stilistică, în favoarea paternității mitropolitului Teodosie Veștemeanul în ceea ce privește *Istoria Țării Rumânești* (mss. anonim, de la 1716), dezvoltată în volumul, de mare erudiție și de înaltă ținută polemică, *Paternitatea ISTORIEI ȚĂRĂI RUMÂNEȘTI atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic* (2009). Și, la despărțirea de persoana fizică din viața noastră, întru păstrarea imaginii unei deloc obișnuite personalități, cităm din *Psaltirea în versuri*, a mitropolitului Dosoftei; este vorba de un enunț care, pentru omul și savantul N.A. Ursu, poate fi apreciat și ca un epitaf: „Cine-și face zid de pace, / Turnuri de frăție / Duce viață fără greață / Ntr-a sa bogăție”.

2. Ceea ce, pe un loc distinct, îl fixează pe N.A. Ursu în patrimoniul lingvisticii românești contemporane este contribuția sa, inegalabilă, la cunoașterea, profundă, a procesului de modernizare lexicală a limbii române literare în perioada dintre a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a doua jumătate a secolului al XIX-lea, anul 1860 devenind, și prin rezultatele cercetărilor savantului ieșean, un reper în ceea ce privește procesul la care ne-am referit.

2.1. Atenția cercetătorului a fost îndreptată, la început, asupra formării terminologiei științifice românești, temă ilustrată de puține și restrânse, ca obiective, contribuții anterioare. Pe baza studierii, amănunțite, a cca două mii de izvoare reprezentative pentru zece decenii dintre secolele amintite, din toate provinciile românești, N.A. Ursu a obținut, mai întâi, o impresionantă recoltă de împrumuturi neologice din diferite limbi de cultură din care, în epocă, s-au făcut traduceri în românește. Din această perspectivă, contribuția autorului în ceea ce privește problema etimologiei multiple a neologismelor limbii române, care, chiar prin fonetisme, își trădează, paralel, sursa neogrească, franceză, respectiv germană sau/și italiană, modele la care se adaugă, adesea, turnura latinei savante, este una de prim rang (aspect tehnic ilustrat de citatele prezentate în continuare). Dar N.^[A] Ursu trece dincolo de aparenta victorie a alcătuirii unor inventare de neologisme, așa cum au procedat autorii mai multor studii, meritorii de altfel, publicate, între 1956 și 1962, în trei volume intitulate *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* (reluat, apoi, sub titlul general de „Studii...”).

Cercetătorul ieșean, pe drept cuvânt fermecat de posibilitățile, diverse, ale denominării unei noi realități materiale ori a unui concept, fie prin calcuri, fie prin resemantizarea unor termeni vechi ai limbii comune, va urmări toate aceste soluții în studiile istorico-filologice din *Formarea terminologiei științifice românești* (în continuare: Ursu 1962), privind următoarele domenii ale științei: terminologia geografiei, a științelor naturale, agronomice, medicale, a științelor fizico-chimice și a științelor matematice (Ursu 1962: 13-113). După un întins capitol în care sunt studiate „Proveniența, adaptarea fonetică și încadrarea morfologică a neologismelor din terminologia științifică românească” a epocii, cu paragrafe speciale consacrate, de exemplu, etimologiei multiple, respectiv calcurilor și semicalcurilor (*op.cit.*, p. 114-126), urmează partea documentară a monografiei, „Indicele de cuvinte și forme” (*ibid.*, p. 127-300).

2.2. Consolidarea perspectivei cultural-istorice de studiere a mediului lingvistic în care, în epocă, pătrunde neologismul în limba de cultură se produce prin monografia la care ne-am referit deja (în § 0.1), citată, în continuare, prin sigla Ursu-Ursu 2004-2011, intitulată *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860)*, în care autorii, N.A. Ursu și Despina Ursu, au ca obiect de studiu, în principiu, domeniile ce nu fuseseră abordate anterior sau cărora nu li se acordase un spațiu concludent în Ursu 1962; iată câteva dintre acestea: terminologia gramaticii și a stilisticii, ~ juridico-administrativă, ~ filozofică, ~ didactică și pedagogică, ~ geografică (cf. Ursu-Ursu 2004: 119-146). Sunt concludent înfățișate, de asemenea, pe trei etape (1760-1800; 1801-1828; 1829-1860), mediul și cadrul inovației: calcurile, glosarea neologismului în textele traduse, publicarea de glosare propriu-zise de neologisme, pledoarii, în etapele amintite, privind necesitatea neologizării lexicale (și căutarea unor soluții tehnice), dar și reacții anti-neologice prezente în prefețele unor traduceri etc. Orientarea cercetării este concludent ilustrată de încheierea volumului introductiv, consacrată tabloului general privind adoptarea fonetică și morfologică a neologismelor în perioada studiată (*op.cit.*, p. 263-354). Materialul documentar al monografiei, pentru care numărul surselor consultate a crescut până la 800 de titluri (față de cele 200 fișate pentru Ursu 1962), este oferit cercetătorului prin volumul al II-lea, intitulat *Repertoriu de cuvinte și forme* (2006), și prin cele două părți ale vol. al III-lea, intitulat continuativ, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment, Partea I, Literele A-M* (2011); *Partea a II-a, Literele N-Z* (2011), la ale căror dimensiuni ne-am referit în § 1.

2.3. Perspectiva onomasiologică

2.3.0.1. Ca aspect final important, autorii atrag atenția asupra „criteriului onomasiologic” al prezentării rezultatelor cercetării:

„În redactarea repertoriului am adoptat, pînă la un anumit punct, criteriul onomasiologic. Majoritatea articolelor oferă, în mod sintetic, o imagine edificatoare a relațiilor dintre diferitele influențe externe exercitate asupra limbii române și tendințele ei proprii de dezvoltare, între neologismele de diferite proveniențe care au denumit atunci noțiunea respectivă, între variantele vechi și noi pe care le-au avut aceleași împrumuturi lexicale în procesul adaptării lor la sistemul fonetic și morfologic al limbii române, pînă la stabilirea formei care a rămas în limba literară, între neologismele propriu-zise și *calcuri*, și altele. Fiecare articol reflectă astfel, în măsură mai mare sau mai mică, *istoria lexicului neologic al limbii române literare din această perioadă*” (Ursu–Ursu 2006: 6; evidențierile grafice ne aparțin).

2.3.0.2. În conformitate cu exigențele principiului „cuvinte și lucruri”, vom lua în discuție două situații, anume apariția termenului nou pentru a numi, mai întâi, un fapt nou de cultură materială, când neologismul este inevitabil (§ 2.3.1), și, în al doilea rând, cazurile în care intervine doar modernizarea terminologiei, și putem urmări raportul dintre inovație și lexeme din fondul vechi al limbii (§ 2.3.2). Peste tot, preluăm grafiile autorilor

2.3.1. Pentru a ilustra relațiile sinonimice dintre alți termeni și neologismele preluate din diferite limbi de cultură, dar și pentru variantele fonetice care marchează sursele diferite ale aceluiași termen, ceea ce înseamnă „etimologia multiplă” a unui împrumut neologic, vom reproduce, adaptat, articolul publicat în Ursu 1962 sub titlul HARTĂ; menționăm faptul că, în locul celor peste 30 de sigle ale izvoarelor la care se trimite, am notat, între [], anul apariției publicației excerptate; de exemplu, pentru „*hartas, adecă mesăle locurilor*”, în loc de GN, care înseamnă *Gheografie noauă, care cearcă de obște toată fața a sferei idroghiu*, manuscris, Iași, cca 1780, am preluat doar anul, 1780 etc.:

HARTĂ s. (Geogr.) **hartas** [și în notă marginală:] *adecă mesăle locurilor* [1780]; *cele mai alese și mai iscusite harta* [aceeași sursă]; *cărțile (au hîrțile ce să cheamă topografice)* [1795]; *cărțile gheograficești* [1814]; **cartă** [1835, 1848, 1855, 1859]; **carte** [pl.] [1835]; **mapă** [1818, 1834]; **mapa sau carta** [1835]; **mapa sau harta** [1837]; **hartele sau mapele** [1842]; **mappă** [1855, 1857]; **hartă** [1790, 1801-1814, 1811, 1816, 1821, 1820, 1829, 1829, 1834, 1848]; **harte** [pl.] [1811, 1816, 1834, 1839, 1851, 1842, 1843, 1852, 1857]; **hărți** [1834, 1840, 1849].

Pentru etimologii, ținându-se cont de limba izvoarelor traduse, se trimite la ngr. χάρτης, lat. *charta*, it. *carta*, rus. *карта*, fr. *carte*; lat. *mappa*, it. *mappa*, fr. *mappe*. În sfârșit, se face și corelarea cu termenul **plan**, raportare asupra căreia nu stăruim (toate informațiile în Ursu 1962: 216).

Pentru o sumară comparație privind sporul de informație pe care îl aduce monografia în discuție, notăm că, în DA 1934, ca etimon pentru termenul *hartă* „representare geografică...”; respectiv „document, hârtie” se trimite doar la ngr.

χάρτα, χάρτης (și se face corelația cu *hârtie*), pe când în DLR 1965-1968, pentru *mapă*, se trimite deja la formele din latină, italiană și franceză citate anterior.

2.3.2. Completăm imaginea de „ansamblu onomasiologic” a structurilor lexicografice din repertoriile pe care le analizăm, urmărind apariția neologismului însoțit de sinonime „populare” sau de diverse echivalente. Ca și în cazul termenilor pentru HARTĂ, se poate observa că, de regulă, există o evoluție lexicală lineară: de la un moment dat, în general, neologismul capătă statutul de termen specializat, tatonările inițiale fiind părăsite. Menționăm faptul că, la fel ca și în paragraful precedent, față de trimiterile, prin sigle, din articolele citate, notăm, între [], doar anul/anii apariției publicației (cu precizarea că, uneori, am citat numele autorului și titlul operei).

a) După Ursu 1962, s.v.:

CAVITATE s. **golicionile trupului** (*cava corporis*) [1830]; **deșertul pelvii sau a șolzilor** (*cavum pelvis*) [1837]; **cavități sau găoane** [1842]; **cavitate** [cu atestări pentru anii 1843, 1848, 1852, 1854, 1857, 1859]. Cf. lat. *cavitas*, fr. *cavité*.

RECT s. (Anat.) **mațul cel oblu** [1815]; **mațul cel drept** (*rectum*) [1859]; **rectum** [1836, 1852, 1858, 1859]; **rectom** [1843]; **rect** [1843, 1859]. Cf. lat. *intestinum rectum*, fr. *rectum*.

b) După Ursu–Ursu 2011, III/II: sv.:

ORHITĂ s. (Med.) **orhit**, *umflarea boașelor* [1849]; **orhit** [1853]; cf. fr. *orchite*, ngr. *ὀρχίτις*, germ. *Orchitis*;

RUM s. (Med.) **rumul** (*guturaiul*) *de creieri*, **rumul din piept**, *guturai*, *coriza sau rum la creieri* (toate în același text, traducerea lui Ion Brezoianu, după B. Raspail, *Manualul sănătății sau medicina și farmacia domestice*, din 1852). < fr. *rhume*;

TRISM s. (Med.) **fălcarița**, *Trismus* [1846]; **fălcarița** (*maladie bleu des enfants*) [1852]; **trism** (*trismus*) [1838]; **trism** [1851, 1852]; cf. germ. *Trismus*, fr. *trismus*;

URTICARIE s. (Med.) *boala blîndii*, **urticaria** [1846]; < fr. *urticaire*); cf. și

URTICAȚIE s. (Med.) **urticațiune** (*spuzeală*) [1852]; < fr. *urtication*;

VACCINA vb. **oltui** [1813]; **altoi** [1839, 1857, 1860]; **altui** [1848]; **hultui** [1853]; **vaccina** [1844, 1848, 1857, 1862]; **vaccina, vacina** [1848]; **vacina** [1851]; **vacsina** [1840, 1847]; **vaccinui** [1847, 1855]; cf. fr. *vacciner*, it. *vaccina*”;

VARIOLOIDĂ s. (Med.) *vărsatul de vînt* (**varioloidă**) [1842]; < fr. *varioloïde*;

VOLVULUS s. (Med.) *înodarea mațelor* (**volvulus**) [1846]; < lat. *volvulus*.

2.4. Dar, paralel cu prezența unui „contract de comunicare” favorabil, ce se înscrie, pe terenul terminologiei medico-farmaceutice, în viziunea de performanță, ca atitudine firească a izvoarelor în ceea ce privește relația dintre *autor/medic* și *cititor/bolnav*, dovedită de prezentarea „onomasiologică” anterioară, monografia

Ursu–Ursu 2004-2011 reprezintă un îndreptar fără egal în ceea ce privește istoria pătrunderii neologismului în vocabularul științific al limbii române, așadar reflectând căutările, concomitente, de la nivelul limbajului funcțional al specialiștilor, al discursului *endogen*. Încercăm ilustrarea acestui aspect prin analiza prezenței unui neologism a cărui situație ni se înfățișează ca un adevărat tur de forță în ceea ce privește „tatonările” izvoarelor, dar, mai ales, ca reflectare a pătrunderii și rezultatelor investigării. Este vorba de substantivul *morb* + termeni înrudiți din perspectiva etimologiei romanice. În DLR 1965-1968: s.v., termenul respectiv, identificat drept „(livresc) boală”, este urmat de un număr de 11 intrări, reprezentând, în principiu: a) derivate de la *morb* (*morbiciune*, *morbitate*, *morbulent* și *morbulență*); b) alte împrumuturi neologice, pentru a căror origine trimiterile sunt la un cuvânt latinesc (*morbili*, *morbos*, *morbositate*), la unul francez (*morbidity*), respectiv la situații de etimologie multiplă: *morbid*, *morbific* (din latină și franceză) și *morbidețe* (din latină și italiană).

2.4.1. Aportul nemijlocit de cunoaștere Ursu 1962 și Ursu–Ursu 2011/I din perspectiva terminologiei medicale îl reprezintă următoarele informații suplimentare relevante:

- pentru *morb*, în DLR există un „gol” de atestări, între 1816 și 1889, completat cu prezențe în texte din Țara Românească și Transilvania, din anii 1846, 1847, 1848 și 1862; în plus, lista variantelor cuprinde și latinismul *morbos*, preluat ca atare dintr-un izvor românesc datat 1857, iar, în ceea ce privește etimologia, pe baza surselor excerptate, se indică și it. *morbo*;
- pentru *morbiciune*, față de DLR, cu o primă atestare din 1849, se comunică una anterioară, din 1847;
- pentru *morbos*, în DLR „golul” de atestări dintre 1816 și 1861 este completat cu atestări din anii 1848 și 1849, pentru etimon adăugându-se, pe lângă lat. *morbosus*, și it. *morbose*;
- pentru *morbitate*, cu o atestare în DLR pentru 1857, se comunică atestări anterioare, din 1846 și 1855;
- pentru *morbid*, în articolul respectiv din DLR există ca prime atestări cele din două dicționare, Massim–Laurian (1876) și Barcianu (1900), așadar se trimite la Ursu 1962, unde se găsesc atestări anterioare, din anii 1852 și 1854, din texte de popularizare a cunoștințelor medicale.

Astfel de datări și completări confirmă temeinicia sursei de informare Ursu–Ursu 2004-2011 (ilustrată până acum prin exemple din 2011/I), respectiv Ursu 1962 în ceea ce privește cunoașterea istoriei neologismului în limba română literară, pentru epoca studiată. Pe de altă parte, putem admite cu ușurință cauzele pentru

care termeni cum sunt cei trecuți în revistă anterior nu au dublete „populare”; ei aparțin limbajului specializat al medicilor și farmaciștilor, ceea ce se verifică și prin faptul că latinescul *morbis* apare, pe poziția genului proxim, într-o sintagmă tehnică de identificare, în titlul unor texte, cu aspect de repertoriere, de diferite niveluri, aflătoare în *Bibliografia* de la Ursu-Ursu 2004-2011 (primele două și la Ursu 1962): „Povățuiri pentru holera morbus”, foaie volantă, [Iași, 1829-1830], „Rețetă pentru boala ce să numește holera morbus”, foaie volantă, [Iași], 1831, și Alcibiad Tavernier, „Amărunturi apărătoare și igienice pentru mizerere sau holera morbus și alte boli epidemice”, București, 1831.

2.4.2. De altfel, în epocă, termeni din familia „morbis” depășesc sfera limbajului medical, tinzând, ca generice, spre caracterizarea contextuală, prin discursuri, a unor situații din diferite domenii; printre acestea, după textele excerptate în Ursu-Ursu 2004-2011, selectăm extensii ale termenilor prezentați în continuare:

- *morb*, în texte de filozofie, reprezentând traduceri ale lui A.T. Laurian după A. Delavigne, *Manual de filozofie* (București, 1846) și după Wilhelm Traugott Krug, *Manual de filozofie și literatură filozofică* (tomul I, București, 1847); într-un text de didactică: traducerea lui A. Mureșanu, după F. Salzmann și Carol Han, *Icoana creșterii rele cu mijloace de a o face și mai rea* (Brașov, 1848);

- *morbitate*, în traducerea deja semnalată, a lui A.T. Laurian, după A. Delavigne, *Manual de filozofie*, și în alt domeniu, precizat în titlul *Curs elementar de geografie fizică și matematică*, al lui G. Fontanin (București, 1855);

- *morbiciune*, într-un text publicat în suplimentul „Almanah de învățătură și petrecere”, la „Calendarul pentru români”, editat de Gh. Asachi (1847).

- *morbos*, în texte cu profil divers: la Nicolau Bălășescu, *Gramatică dacoromână* (Sibiu, 1848), la Ioan Bărbătescu, *Cursul dreptului civil român* (București, 1849) și la Iuliu Barasch, *Manual de botanică silvică* (București, 1861).

2.4.3. Ca un necesar excurs, menționăm faptul că, în urma unei analize amănunțite, Gh. Chivu a precizat situațiile în care, la apariția primelor traduceri în limba română a unor texte din domeniul cunoștințelor medicale, se recurge la neologism: terminologia mijloacelor de tratament, respectiv prezentarea bolilor psihice sau a celor interne, „mai puțin cunoscute la nivelul medicinei populare” (Chivu 1981: 224, 231). Pe de altă parte, în legătură cu termenii tehnici folosiți în comentariile de față, trimitem la o contribuție anterioară a noastră: Dumistrăcel et alii 2013: passim.

3. Reprezentând contribuții de prim rang pentru cercetarea și explicarea modernizării vocabularului limbii române din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea,

studiile analizate se înscriu într-un fond de bază privind dezvoltarea generală a cunoașterii științelor și culturii românești și este un merit deosebit al manifestării științifice la care participăm de a favoriza analiza unor astfel de preocupări și realizări. În ceea ce-l privește pe savantul ieșean, ni se pare potrivit să-l raportăm la un ideal aflat în înțelepciunea și sensibilitatea marelui realist în ceea ce privește semnificația vieții, autorul de tragedii Sofocle: „Știința este partea cea mai însemnată a fericirii”. Prin viața și opera sa, N.A. Ursu i-a îndemnat și pe alții să fie fericiți și nu a prețuit să-i îndrume cum să fie fericiți.

SIGLE

- Chivu 1981 = Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640-1780)*. IV. *Stilul textelor medicale*, în „Limba română”, XXX, nr. 3, p. 221-231
- DA 1934 = [Academia Română] *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, F-I, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeria Națională
- DLR 1965-1968 = [Institutul de Lingvistică al Academiei Române], *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, t. VI, Litera M, București, Editura Academiei Române
- Dumistrăcel et alii 2013 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *Spațiul pragmatico-discursiv al publicațiilor românești de instruire și educație medico-sanitară* (II). *Cu raportare la problematica evoluției limbii literare*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, fascicula XXIV, anul VI, nr. 1-2 (9-10): *Lexic comun/Lexic specializat* (Actele Conferinței internaționale „Limba română în timp și spațiu”), p. 32-59
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică
- Ursu-Ursu 2004-2011 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860)*; vol. I, *Studiu lingvistic și de istorie culturală* (2004); vol. II, *Repertoriu de cuvinte și forme* (2006); vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme, Supliment: Partea I, literele A–M* (2011); Partea a II-a, literele N–Z (2011), Iași, Editura Cronica.

„Words and Things”. In Memoriam N.A. Ursu (1926 – 2016)

Abstract: *The former part of the present article includes a description made by N.A. Ursu, a specialist from Iasi (deceased in May 2016, at the age of 90), from his perspective of a researcher and the head of “Alexandru Philippide” Romanian Philology Institute, the Branch of the Romanian Academy in Iasi. As regards the latter part of this paper, special attention is devoted to the analysis of N. A. Ursu’s major contributions regarding the modernization of the Romanian language lexicon during the period 1760-1860, in his monographs „The Formation of the Romanian Scientific Terminology” (1962) and „The Lexical Loan in the Modernization of the Romanian Literary Language” (1760 - 1860) in four volumes (2004-2011), published in collaboration with his wife, Despina Ursu. The great innovation in approaching this topic is the fact that the so-called*

“neologization” of the Romanian scientific lexicon is studied from the perspective of “Words and Things” based on about 800 source texts of that age, including translations from different language cultures, made in all Romanian provinces. The borrowing of a word used to name a certain notion is analyzed in parallel with the making of linguistic calculations, ad-hoc semantisation of some words from the common lexicon of Daco Romanian, respectively with the use of other equivalence processes. Starting from the collection of words and forms included in the two monographs, “onomastic groups” are presented for the concepts: «cavitate» („cavity”), «rect» („rectum”), «urticarie» („Hives”), «a vaccina» („to vaccinate”) etc.

Key words: *neologism, lexical loan, linguistic calculus, scientific terminology, endogenous discourse, exogenous discourse, onomastic groups.*